

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası

Editör
Şaban Ali Düzgün

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3322

BİLİMİN VE FELSEFENİN DOĞULU ÖNCÜLERİ DİZİSİ
3

ISBN: 978-975-17-3579-9

www.kulturizm.gov.tr
e-posta: yayimlar@kulturizm.gov.tr

TASARIM ve UYGULAMA
Sinan Sungur

YAPIM
Özyurt Matbaacılık

BİRİNCİ BASKI
2000 adet

BASIM YERİ - TARİHİ
Ankara, 2011

Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası / Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara:
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
495 s. ; 21 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları; 3322,
Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü bilimin ve felsefenin doğulu
öncüleri dizisi; 3).
ISBN: 978-975-17-3579-9
I. Mâtürîdî. II. Düzgün, Şaban Ali. III. Seriler.
297.4013

BİR FAKİH OLARAK İMAM MÂTÜRÎDÎ

Ahmet ÜNSAL*

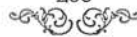
GENEL OLARAK

Hem *Kitâbu't-tevhîd* eseri hem de Müslüman Türklerin yaşadığı coğrafyada kendi adıyla anılan itikadi bir mezhebin kurucusu kabul edilmesi sebebiyle, Mâtürîdî'nin kelamcı kimliği öne çıkmıştır. *Tevîlâtü'l-Kur'an*'ı ise onun müfessir olarak bilinmesini sağlamıştır. Mâtürîdî'nin fıkıhçılığı ise aynı oranda bilinmemektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri bize intikal eden bir fıkıh ya da fıkıh usulü eserinin bulunmaması, bir diğeri ise mensubu olduğu Hanefi mezhebinde adları geçen diğer imamlar kadar ön plana çıkmamış olmasıdır.

Tevîlâtü'l-Kur'an bağlamında Mâtürîdî'nin fıkıhçılığını çalışın Şükrü Özen'in de belirttiği gibi o koyu bir Hanefî'dir ve selefine bağlıdır.¹ Semerkant Hanefî ulemasının reisi² olarak nitelendirilen Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini en iyi bilen,³ usul ve fîrû'da imam, nakli ve akli ilimlerde derinliği olan,⁴ hem itikad hem de fıkıhta Ebû Hanîfe'ye en çok bağlı kalan insanlardan biri olarak tanınmaktadır.⁵ İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150) öğrencisi olan İmam Muhammed'in (ö. 189) öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

- 1 Şükrü Özen, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlü'nün İnşâsı", *İmam Mâtürîdî'ye Mâtürîdîlik*, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 210-211.
- 2 Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an ustâli Fâhri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1997, I, 256, III, 568; Ebu'l-Berakât Hafîzuddîn en-Nesefî, *Şerhu'l-müntehab fi usûli'l-mezheb*, nşr. Salim Ögüt, (m.y.), (b.y.), (t.y.), s. 393.
- 3 Nesefî, *Tabsıra*, I, 210.
- 4 Alâuddîn Şemsü'n-Nazar Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Mfzânü'l-usûl fi netâicü'l-'ukûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdüllerr, Metâbiu'd-Doha el-Hadîse, Katar 1984, s. 3.
- 5 Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *et-Temhîd fi usûli'd-dîn*, nşr. Abdüllhay Kâbil, Kahire 1987, s. 16-17.

(ö. 200) öğrencisi Ebû Nasr el-İyâzî (ö. 260'dan sonra) İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hocasıdır.⁶

Her ne kadar bize intikal eden bir fıkıh ya da fıkıh usulü eseri henüz bulunmasa da kendisine ait olduğu öne sürülen konumuzla ilgili eserlerinden bazıları şunlardır:

Meâhizü's-şerâi': İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilen fıkıh usulü alanındaki eserlerinden birisi Meâhizü's-Şerâi' adlı eserdir.⁷ Tekili "me'haz" olan kelimenin sözlük anlamı "kaynak" demek olup, eserin adını dilimize çevirdiğimizde "Şer'î hükümlerin kaynakları" anlamına gelmektedir ki Fıkıh Usulü de tam olarak bu anlamı taşır.

Kitâbu'l-cedel: Ebu'l-Muîn en-Nesefî ve öğrencisi Alaüddîn es-Semerkandî'nin İmam Mâtürîdî'ye nispet ettikleri bir diğer fıkıh usulü eseri de budur.⁸ Kitabu'l-Cedel muhtemelen İmamı'l-Harameyn el-Cüveynî'nin *el-Kâfiye fi'l-cedel* ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Ma'üne fi'l-cedel* adlı eserleri tarzında, fıkıh usulünde kabul edilen delillerin, fıkhi görüşlerin müdafaası ve karşıt görüşlerin eleştirilmesinde formel olarak nasıl kullanılacaklarını konu alan, mukayeseli fıkıh çalışmaları⁹ türünden bir eser olmalıdır.¹⁰

Şerhu'l-câmiî's-sağîr: İmam Mâtürîdî'ye nisbet edilen eserlerden biri de furû-ı fıkıh alanında olduğu anlaşılan bu eserdir. Mâtürîdî'nin böyle bir eseri olduğu Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî'nin *Şerhu'l-câmiî's-sağîr* adlı eserindeki ifadelerden anlaşılmaktadır.¹¹ Şükrü Özen eserin varlığına bir diğer delil olarak Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi'* adlı eserini göstermektedir. Adı geçen eserde yer alan ifade "Şeyh Mansûr el-Mâtürîdî" şeklindedir.¹² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, "Şeyh Mansûr"

6 Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, s. 204. Ayrıca bkz. Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîratü'l-edille fi usulü'd-dîn*, nşr. Hüseyin Atay, DİB Yay., Ankara 1993, I/468-469, (İkinci cilt, nşr. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara 2005).

7 Nesefî, *Tabsıra*, I/193; Semerkandî, *Mizân*, s. 3.

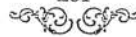
8 Nesefî, *Tabsıra*, I, 472; Semerkandî, *Mizan*, s. 3.

9 'Mukayeseli fıkıh çalışmaları ve örnekleri için bkz. Ahmet Ünsal, "Mukayeseli Fıkıh Çalışmaları", *Fıkıh*, Ankuzem, Ankara 2006, s. 216-219.

10 Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, s. 208.

11 Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, s. 209.

12 Bkz. Alaüddîn el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, VII, 47. Kâsânî, İmam Mâtürîdî'nin sulhla ilgili görüşünü aktarıırken "Ebû Mansûr" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Age. VI, 40.

olarak zikredilmiş olması müstensih hatası olabileceği gibi dile kolay gelsin diye o dönemin insanların kullanım şekli de olabilir. Ancak başka bir yerde bu eserinden söz edilmemesi, Ebû Mansûr ile Şeyh Mansûr'un farklı şahıslar olması ihtimalini, mesela Mâtürîdî'nin oğlu olma ihtimalini de akla getirebilir.

er-Redd 'ale'l-Karâmita: Neseî İmam Mâtürîdî'nin Karamita-ya biri usul diğeri furû' alanında iki reddiye yazdığını belirtmektedir.¹³ Ancak buradaki "usul" kelimesiyle anlatılmak istenenin Kelami görüşler olabileceği de öne sürülmektedir.¹⁴

Hanefi mezhebinin Maverâünnehir ve Horasan bölgesindeki üç büyük usulcüsü (*meşâyih-i selâse*) Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430) meşhur eseri *Takvîmü'l-edille*'de, Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 482) *Kenzu'l-vusûl*'de ve Şemsu'l-Eimme es-Serahsî (ö. 483) *Temhîdü'l-fusûl fi'l-usûl* (Usûlü's-Serahsî)'de İmam Mâtürîdî'yi ismen hiç zikretmemişlerdir.¹⁵ Oysa furû kitaplarında mesela Serahsî'nin *el-Mebsût*'unda, Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi*'inde, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'sinde Mâtürîdî'nin görüşlerine yer verilmektedir. Yani Mâtürîdî onlarca da yakînen bilinmektedir. Öte yandan gerek Ebu'l-Muîn en-Neseî gerek Ebu'l-Berakât en-Neseî gerekse Abdülaziz el-Buhârî fıkıh usulü eserlerinde Semerkant'ın imamı olarak kendinden söz etmektedirler.

Binaenaleyh kaynakların da açıkça zikrettiği gibi bize ulaşmasa da İmam Mâtürîdî'nin özellikle fıkıh usulü alanında eserleri vardır ve bu eserlerden bazı usulcüler alıntılar yapmak suretiyle onun fıkıh usulü ile ilgili bazı görüşlerini bize aktarmışlardır. Ülkemizde de Mâtürîdî'nin usulcülüğü hakkında müstakil bir çalışma yapılmış olup,¹⁶ biz bu çalışmadan da istifade ederek bazı ana konular hakkında İmam Mâtürîdî'nin yaklaşımlarını aktarmaya çalışalım.

FIKİH USÛLÜ'NÜN BAZI KONULARI HAKKINDA MÂTÜRİDİ'NİN GÖRÜŞLERİ

İmam Mâtürîdî'ye göre fıkıh bir şeyi, benzeri olanını da kavrayacak şekilde bilmektir. Fıkıhın bir diğer anlamı, eşyayı, varlık sebebini,

13 Neseî, *Tabsıra*, I, 472.

14 Bkz. Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, s. 209.

15 Özen, *Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulü*, s. 206.

16 Bkz. Şükrü Özen, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası* (basılmamış doçentlik tekdin çalışması) İstanbul 2001.

iç yüzünü, hakikatini, ayakta tutan faktörü de kavrayarak bilmektir.¹⁷ İlimle fıkıh arasındaki farkı belirtmek için de ilmin doğrudan bilgi, fıkıhın ise vasıtalı olarak elde edilen bilgi olduğunu, Cenab-ı Hakka “âlim” denildiğini ama “fakih” denilemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁸

Hz. Peygamberin İctihadı Hakkındaki Görüşleri

İmam Mâtürîdî'ye göre “Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik”¹⁹ âyeti Hz. Peygamberin icthadının diğer müçtehidlerin icthadından farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Hz. Peygamberin vazettiği her bir hükmün “Allah'ın göstermesi”nin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla onun icthadlarının, diğer müçtehitlerin icthadı gibi hataya da doğruya da ihtimali olan iki yönlü bir niteliğe sahip olmadığını, doğrudan birer nass olduğunu, bu itibarla Kur'an nassı gibi sadece doğruları ifade ettiğini belirtmektedir.²⁰

İcma'ın Hücciyeti Hakkındaki Görüşleri

İmam Mâtürîdî'ye göre “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resulüne götürün”²¹ âyeti, icma'ın bir delil ve şeri hükmün kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir. Zira âyette müminlerin anlaşmazlığa düşmeleri hâlinde Kur'an ve sünnete müracaat etmeleri emredilmekte, hemfikir oldukları bir hususta ise böyle bir müracaata gerek olmadığı ortaya çıkmaktadır.²² İmam Mâtürîdî'nin bu ifadelerinden şeklen mefhumun mu hâlifîyle hüküm verdiği anlaşılmaktadır. Oysa buradan, müminlerin Kur'an ve Sünnete rağmen farklı bir fikri benimseyebilmelerine müsaade edildiği fikri çıkarılamaz. Zira Kitabın bir hükmünün ya da Hz. Peygamberin bir emrinin kabullenilmemesinin imansızlık göstergesi olduğu birçok âyette açıkça vurgulanmıştır.²³

17 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, İlmî neşre hazırlayan: Ahmet Vanhoğlu vd., İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, c. 6, s. 119.

18 *Te'vilât*, 6, s. 434.

19 Nisâ 4. 105.

20 *Te'vilât*, 4/27.

21 Nisâ 4. 59.

22 *Te'vilât*, 3, s. 296.

23 Bkz. Nisâ 4. 65, 105; Mâide 5. 44, 45, 47,49; Hicr 15. 91; Nûr 24. 51; Furkân 25. 27, 30 vd.

Yukarıdaki âyete dönecek olursak müminler, ihtilaf etmeksizin bir hususta fikir birliği ederlerse bu onların vardıkları sonuçta isabet etmiş olacaklarını göstermektedir ki bu icma'ın delil olmasının bir dayanağıdır.²⁴ Ancak İmam Mâtürîdî'nin burada sarahaten icma'ı işaret etmesi, yaşadığı dönemde icma ifadesiyle anlaşılan, yerleşmiş olan bir kavramı dile getirdiği hatırdan uzak tutulmamalıdır. Nitekim kendisi de icma'ın ulemanın icma'ı olduğunu belirtmekte, meydana gelecek ulema icma'ının da kendilerinden sonraki asırlar için de bağlayıcı olacağını altını çizmektedir.²⁵

"Bilin ki aranızda Resulullah var. Şayet o birçok konuda size tâbi olsaydı sıkıntıya düşer, günah işlemiş olurdunuz"²⁶ âyetini delil olarak öne süren bazı kimseler icma'ın şeri bir hükme mesnet olamayacağını iddia etseler de Mâtürîdî bu iddiaların yanlış olduğunu belirtmektedir. Zira âyetin nâzil olduğu dönem henüz vahyin gelmeye devam ettiği, Hz. Peygamberin hayatta olduğu bir dönemdir. İcmâ' ehli olan İslam âlimlerinin önünde nassların tamamı bulunmamaktadır. Elbette böyle bir dönemde vahye ve Allah'ın Resûlüne rağmen icma'ın vukûu düşünülemez. Hz. Peygamberin sağlığında onun görüşü alınmadan icma' gerçekleşmeyeceği gibi, onun görüşü alındıktan sonra başkasının görüşüne de ihtiyaç yoktur. Zira onun görüşü vahiy kaynaklıdır. Sonuç olarak icma'ın gerçekleşebileceği zaman, Hz. Peygamberin ahirete irti hâlinde sonradır.²⁷

İçtihat'ın Delil Oluşu Hakkındaki Görüşleri

"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün"²⁸ âyeti içtihadın meşruiyet delillerinden birini teşkil etmektedir. Sorunların çözümü Kur'an ve sünnette bulunmasaydı Cenab-ı Hak kullarını bu iki kaynağa yönlendirmezdi, diyen İmam Mâtürîdî, her sorunun doğrudan cevabının olmayışını da içtihadın zorunluluğuna bir işaret olarak kabul etmektedir.²⁹ Ona göre nasslar her açıdan incelenip irdelenmelidir. Cenab-ı

24 *Te'vilât*, 3/299.

25 *Te'vilât*, 3/299.

26 *Hucurât* 49. 7.

27 *Te'vilât*, 14/64.

28 *Nisâ* 4. 59.

29 *Te'vilât*, 3/296.

Hak -hâşâ- yalan söylemeyeceğine göre, bütün soruların cevabı bu iki kaynakta vardır; ancak bulmanın imkânı elden gelen bütün gayretin gösterilmesine bağlıdır. Bunun için de her şeyden önce içtihadı ehil olmak gerekir.

Kıyas ve İctihadı Reddedenlere Mâtürîdî'nin Cevabı

İmam Mâtürîdî "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün (onların talimatına göre halledin)"³⁰ âyetinden hareketle bazı kimselerin -ki bunlar Zâhirîlerdir- içtihat ve rey ile hüküm vermenin geçersiz olduğu fikrini savunduklarını belirtmektedir. Onlara göre Allah'ın kitabında ve Peygamberinin sünnetinde söylenenin dışında bir şey söylemek doğru değildir.³¹ Bu yaklaşıma karşı çıkan İmam Mâtürîdî, âyetin anlamının "anlaşmazlık Hz. Peygamberin sağlığında meydana gelmişse hiç kimsenin kendi başına içtihat yapmaya kalkışmaması, konuyu Hz. Peygambere intikal ettirmeleri gerektiğini" ifade ettiğini belirtmektedir. Anlaşmazlık Hz. Peygamberin vefatından sonra meydana gelmiş ise, hadisenin hükmü Kur'an-ı Kerim'den ya da Hz. Peygamberin sünnetinden veya ümmetin icma'ından çıkacak sonuca göre çözümlenir. Bunlarla bir sonuca ulaşılmaması hâlinde içtihadı başvurulur. İctihat da zaten ya Kitaba ya da sünnete bakılarak yapılacaktır. Dolayısıyla müçtehidin yapmış olduğu içtihat faaliyetinin, söz konusu âyete aykırılığı bulunmamaktadır.³²

Kıyası ve içtihadı kabul etmeyenlerin delil olarak öne sürdükleri bir başka âyet "Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeylerin ardına düşme"³³ âyetidir. Onlara göre bir kimse kıyas yapmaya kalkıştığında bilgi sahibi olmadığı bir şey hakkında fikir beyan etmiş olur.³⁴ İmam Mâtürîdî bu düşünceye karşı çıkmakta, Hz. Peygamberin ashabının karşılaştıkları olaylarla ilgili fikir beyan edip istişarelerde bulduklarını ifade etmektedir. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i kendilerine intikal eden herhangi bir nass olmaksızın halifelğe tayin ettiğini, Hz. Ömer'in hilafet görevinde şûra meclisi oluşturduğunu oysa bu uygulamanın Hz. Pey-

30 Nisâ 4.59.

31 *Tâ'vilât*, 3/294-295.

32 *Tâ'vilât*, 3/295.

33 İsrâ 17. 36.

34 *Tâ'vilât*, 8/275.

gamberden nakledilmediğini belirtmektedir. Ashab bütün bunları bir bilgiye sahip olmadan yapmışlardır ya da bilmedikleri şeyler hakkında fikir beyan etmişlerdir, denilemez. Dolayısıyla içtihad ya da fer'î bir olayı nasta mevcut bir asla benzetmek suretiyle yapılan kıyas faaliyeti, "Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme" âyeti ile ifade edilen şeyden farklıdır.³⁵

İmam Mâtürîdî'ye Göre İctihad ve İstihsan'ın Mahiyeti

İmam Mâtürîdî "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın"³⁶ âyetinin içtihadın cevazına delil olduğunu ifade etmektedir. Ölçü ve tartımın yanlışsız bihakkın yapılabilmesi ancak içtihadla mümkündür. Bir kimsenin ölçüp biçmesi bir diğerinkini tutmayabilir. Hatta bir kimsenin farklı zamanlarda yapmış olduğu değerlendirmeler de birbirini tutmayabilir. İşte içtihadın talep edilmesi, miktarın az ya da çok gösterilmesinde kastı mahsusun bulunmamasını sağlamak içindir. Bu hassasiyeti gösteren kimse ölçü ve tartıyı bihakkın yerine getirmiş, sorumluluğunu ifa etmiş demektir. İşte bu biz (Hanefiler) göre içtihad ve istihsanın aslıdır. Ticaret erbabının hakkı yerine getirmek adına göstermesi gereken hassasiyete rağmen nasıl tam olarak ölçüp tartmada hiç hata yapmadığını bilemiyorsa, müctehidin istihsan yaparken içinde bulunduğu durum da bunun aynıdır. Çözümlemesi gereken sorunun aynı ya da benzeri nasslarda bulunmadığında, aklen en güzel olanı takdir etme gayreti (ictihadı) istihsanın mahiyetini teşkil etmektedir.³⁷

İmam Mâtürîdî'ye göre içtihad ile âyeti neshetmek caizdir. Nitekim Hz. Ömer müellef-i kulûb'a zekâttan pay ayrılması hükmünü kişisel içtihadıyla nesh etmiş, o dönemde yaşayan sahabîler de buna itiraz etmemişlerdir.³⁸ Tabii burada altı çizilmesi gereken husus, içtihadı yapanın Hz. Ömer olması dışında, ashabın bu yaklaşıma itirazsız destek vermesi sebebiyle fiilen icma'ın vuku bulmuş olmasıdır. Dolayısıyla nesh kişisel içtihaddan ziyade ashabın icma'ı gerçekleşmiş görünmektedir.

35 Te'vilât, 8/275.

36 İsrâ 17. 35.

37 Te'vilât, 8/274.

38 Te'vilât, 6/392.

Haber-i Vâhidin Fıkıhta Delil Teşkil Etmesi

"Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun"³⁹ âyeti İmam Mâtürîdî'ye göre haber-i vahit ile amelin gerekliliği ve bağlayıcılığı için bir delil teşkil etmektedir. Zira Hz. Peygamberi dinleyip daha sonra kendi kavimlerine dönerek öğrendiklerini onlara anlatanlar birer kişiden ibaretti. Yani her kavimden bir kişinin gelip dinlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. İşte bu bir kişinin sözüne güvenilmeli ve gereğince davranmalıdır ki zaten insanların teamülü de bu yöndedir.⁴⁰

İmam Mâtürîdî'nin haber-i vahidin delil oluşuna dayanak olarak gösterdiği bir diğer âyet de "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın"⁴¹ âyetidir. Haberi getirenin âdil bir kimse olması durumunda ona inanmakta bir sakınca yoktur. Zira âdil olan kimsenin getirdiği haber kabul edilmeyecek olsaydı âyette "fâsık" kaydının yer almasının bir anlamı kalmazdı.⁴²

Emrin Mahiyeti ve Şumûlü Hakkındaki Görüşleri

İmam Mâtürîdî'ye göre emir: "Üst makamdan astlarına yönelik buyruk olup fiilin yapılmasını taleptir."⁴³ Kur'an'da yer alan emirlerin muhatapları hakkında "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir"⁴⁴ âyetinin tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir. Emirlerin muhatapları hakkında üç farklı yaklaşım söz konusudur:

Birincisi, kralların, devlet başkanlarının, mülkî otoritelerin ya da genel olarak üst durumda olanların hitapları, herkesi bağlar nitelikte olmakla birlikte tebaalarındaki her anlamda en üst makamdakilere yönelik olur.⁴⁵ Nitekim gerek Sebe Melikesi Belkıs'ın⁴⁶ gerekse Hz.

39 Ahkaf 46. 31.

40 Te'vilât, 13/376.

41 Hucurât 49. 6.

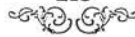
42 Te'vilât, 14/62.

43 Ebu'l-Berakât en-Nesefî, s. 385.

44 Nisâ 4. 59.

45 Te'vilât, 3/291.

46 Neml 27. 32.

Süleyman'ın⁴⁷ hitaplarının da maiyetlerinde bulunan önemli şahsiyetlere yönelik olduğu âyetlerle sabittir. Bu sebeple Cenab-ı Hak emri öncelikle ve hüsn-ü kabulle yerine getirecek olan müminlere yönelmiş olmakla birlikte, herkes emrin gereğini yerine getirmekle mükelleftir.⁴⁸

İkincisi, âyette hitabın sadece müminlere yönelik olduğu kabul edilmektedir. Zira kâfirler önce inanmakla sorumlu olurlar daha sonra inançlarının gereğini yerine getirmekle sorumlu olurlar. Oysa müminler Allah'a ve Resulüne itaat etmek gerektiğine baştan inandıkları için ikinci derecedeki emirler sadece onlara yöneliktir.⁴⁹ Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki İmam Mâtürîdî'ye göre kendilerine İslam davetinin ulaşmadığı kimseler yine Allah'ı akıllarıyla bulmakla mükelleftirler. Bu sebeple Allah'a inanmayan kimseler, kendilerine davet ulaşmasa da cehenneme atılırlar. Aksine böyle bir çaba içine girerler ve arayış içinde oldukları hâlde ölürlerse cennete giderler.⁵⁰ İnsanların vahye muhatap olmadıklarını bahane edebilmeleri sadece ibadetlerin ve şeri-hukuki ahkâmın mahiyetiyle (miktar, vakit ve şekil itibarıyla) ilgili olabilir. Zira bunlar akılla bilinemediği gibi birçok meselesinde içtihad da imkân yoktur. Yani Cenab-ı hakkın rızasına uygun bir ibadet hayatı ve hukuki yapı ancak onun doğrudan nasslarla şekillendirmesi hâlinde mümkün olabilir. Dinin varlığının zorunluluğu ise aklen de bilinebildiği için insanların "vahiy gelmedi ki varlığından haberdar olalım" demeleri ve sorumluluklardan kurtulmaları söz konusu değildir.⁵¹

Üçüncüsü, emrin sadece müminlere yönelik olabileceği ihtimali ulü'l-emre itaatın da emredilmiş olmasından anlaşılmalıdır. Zira henüz mümin bile olmayan bir kimsenin müminlerin emrine itaate nasıl söz konusu olabilir?⁵²

Âyetten, Allah'tan başkasına da itaat edilebileceği, itaatin ibadetten farklı olduğu, emredilen şeyi yerine getirmekten ibaret olduğu, ibadetin ise sadece Allah'a olduğu anlaşılmalıdır. Ancak burada, başkasına itaatte yaratıcının onayladığı merciler olması zorunluluğu vardır. İtaat edilecek olan otoriteler, Allah'ın mümin olarak kabul ettiği

47 Neml 27. 38.

48 *Te'vilât*, 3/291.

49 *Te'vilât*, 3/291-292.

50 Semerkandi, s. 191.

51 *Te'vilât*, 4/112.

52 *Te'vilât*, 3/292.

kimseler olmalıdır. Bu bağlamda Hz. Peygambere itaat da doğrudan Allah'a itaat demektir. Çünkü Resule itaat Allah'ın emri ile gerçekleşmektedir.⁵³

İmam Mâtürîdî'ye göre âyette geçen "ulü'l-emr" fukahâ da olabilir. Zira âyetin devamında yer alan anlaşmazlık (nizâ) ancak âlimler arasında olabilir. Dolayısıyla Cenab-ı Hak fukahaya "ihtilafa düştüğünüzde Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamberin sünnetine müracaat edin" demektedir. Sonuç olarak âyet kamuya yönelik hükümlerde devlete, bireysel işlerde ise âlimlerin fetvasına uymayı emretmektedir.⁵⁴ İmam Mâtürîdîburadaki ulü'l-emrin, Şia'nın (Râfiziler) iddia ettiği gibi İmamlar olmadığını öne sürmektedir.⁵⁵

Nisâ suresinin 83. âyeti incelendiğinde ise, ulu'l-emrin istinbâta (içtihada) muktedir kimseler olduğu, bir başka ifadeyle içtihada ehil olanların ulu'l-emr olması gerektiği anlaşılmaktadır.⁵⁶ Bir başka yerde ise ulu'l-emrin fakih olan âlimler olduğu öne sürülmekte,⁵⁷ usul (İslam hukukun esasları, metodolojisi) ve furû'u (fıkıh ilmi) bilmeyen avamın, sıradan insanların ya da bir şekilde mülki otorite olmuş olup ehl-i ilim olmayan kimselerin ulu'l-emr olmadıklarını açıkça dile getirmektedir.⁵⁸

Emrin muhatapları hakkında İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini kısaca bu şekilde özetledikten sonra şimdi de emrin delaleti konusuna yaklaşımını ele alalım. Bilindiği gibi emrin vücub mu, nedb mi ya da bunların dışında başka bir şey mi ifade ettiği fıkıh usulünün temel konularından birini oluşturur. Birçok Hanefi fakih, fıkıh usulü kitaplarına hass lafızların birincisi olan "emir" bahsiyle başlarlar. Böyle başlanmasına gerekçe olarak da her şeyin "kün" (ol!) emri ile başlamış olmasını gösterirler ve kitaplara da böyle başlanmasının edep gereği olduğunu ifade ederler.

Emrin hükmü, Irak Hanefilerine göre, kendisine inanmanın ve amel etmenin vacip oluşudur. Yani emrin karinesiz olarak bulunduğu anda bununla hem emrin kastedildiğine inanmak hem de yerine getirmek zorunludur. Semerkant Hanefi fukahasının reisi İmam

53 *Te'vilât*, 3/292.

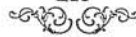
54 *Te'vilât*, 3/293.

55 *Te'vilât*, 3/294.

56 *Te'vilât*, 3/299.

57 *Te'vilât*, 3/355.

58 *Te'vilât*, 3/300.

Mâtürîdî'ye göre ise emrin hükmü kendisiyle amelin vacip oluşudur; ancak itikaden vacip denilemez. İtikaden hükmü ise müphemdir ve öylece de inanmak gerekir.⁵⁹ Şayet Allahutaala bu emri ile nedb murat etmiş ise, emir yerine getirilince sevap elde edilmiş olur. Dolayısıyla Allah'ın emretmiş olması -bununla vücub mu nedb mi kast ettiği bizce bilinemez- emrin gereğini yerine getirmeyi gerekli kılar. Şu hâlde emrin vücub mu nedb mi ifade ettiğini tartışmak yerine gereğini yerine getirmek asıldır. Zira diğer husus tam olarak bilinemez.⁶⁰

Şer'u Men Kablena'nın Hükmü

İmam Mâtürîdî, Hz. Peygamberin dilinden dökülen "bizden öncekilerin şerâatleri bizim de şeriatimizdir" sözüne atıfta bulunmaktadır. Buna göre, Allah'ın daha önce şeriat olarak bildirdikleri de Hz. Peygamberin getirdiği dinin bir parçası, demektir.⁶¹ Dolayısıyla aksine delil olmadıkça bizden öncekilere ait Hz. Peygamberin dilinden nakledilen hükümler bizim için de bağlayıcılık arz etmektedir.

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN İMAM ŞAFİİ ELEŞTİRİSİ

Bağdat'ın doğusunda Hanefiliğin dışında Ehl-i sünnet mezheplerinden sadece Şafililiğin var oluşu sebebiyle ya da İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin vefatından sonra Hanefiliğin Bilâdü's-Şam'da giderek nüfuzunu kaybetmesine bağlı olarak, Maverâünnehir Hanefi fukahasının eserlerinde ciddi bir Şâfiî karşıtlığı göze çarpar. *Te'vilât* incelendiğinde, İmam Şâfiî'nin görüşlerini tenkit etme geleneğinin öncülerinden birinin İmam Mâtürîdî olduğu rahatça söylenebilir. Zira gerek kendi eserinde gerekse kendisinden alıntı yapan eserlerde İmam Şafii'ye karşı oldukça sert bir üslup kullandığı görülmektedir.

Birkaç örnekle bu hususu açıklamaya çalışalım. İmam Mâtürîdî Sünnetin Kur'an'ı nesh edebileceğinin bir delili olarak kublentin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a çevrilmesini örnek vermektedir. O tarihe kadar (hicretin ikinci yılı) Müslümanların namaz kılarken Mescid-i Aksa'ya yönelmelerinin dayanağı Kur'an-ı Kerim'in bir âyeti değil, Hz. Peygamberin emridir yani Sünnettir. "*Yüzünü Mescid-i Ha-*

59 Ebu'l-Berakât en-Nesefî, s. 393-394.

60 Abdülaziz el-Buhârî, I/256.

61 Ebu'l-Berakât en-Nesefî, s. 685.

ram tarafına çevir!"⁶² âyeti ile bu fiili duruma son verilmiş yani Sünnet Kur'an' ile nesh edilmiştir. Bu da İmam Şafii aleyhine bir delildir. Zira ona göre "Sünnet Kur'an' ile nesh edilemez. Ancak Hz. Peygamberin, bu emri yerine getirip uygulamaya geçmesiyle yine bir fiili sünnet meydana gelmiş, o da bir önceki sünneti nesh etmiş olur. Yoksa sünnetin Kur'an'ı neshi söz konusu olamaz". İşte bu noktadan itibaren İmam Şafii'nin çok çirkin bir tutum içinde olduğunu ifade ederek söze başlayan ve peş peşe ithamlarını sıralayan Mâtürîdî, Şafii'nin neshi bilmediğini, aksi hâlde böyle bir şeyi söylemeyeceğini öne sürerek bahsi kapatmaktadır.⁶³

Bir başka örnek inkârla birlikte sulh meselesinde görülmektedir. Bilindiği gibi Hanefilere göre davalı (müddea aleyh), davacının (müddeî) iddiasını kabul ederek veya iddia karşısında susarak ya da susmayıp davayı inkâr ettiği hâlde ona sulh teklifinde bulunabilir. İmam Şafii ise sonuncu şekli yani davalının iddiayı reddetmesine rağmen yapılacak olan sulhu (*sulh an inkâr*) kabul etmemektedir. İşte bu noktada İmam Mâtürîdî, İmam Şafii'ye şiddetle karşı çıkmakta ve "Şeytan Müslümanlar arasında düşmanlık ve nefret hissi uyandırma hususunda "inkâra rağmen sulh"u kabul etmeyen kimse kadar etkili olamamıştır" demektedir.⁶⁴

Te'vilât'ın ilk ciltlerinde görülen bir başka örnek kurû' kelimesine verilen anlamdır. "Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç ay hâli (âdet hâli ya da temizlik hâli iddet) beklesinler"⁶⁵ âyetinde geçen kurû' kelimesi kar' kelimesinin çoğulu olup Hanefilerce ay hâli, Şâfiilerce ise temizlik hâli olarak manalandırılmıştır. Konuyu âyetin tefsirinde ele alan Mâtürîdî, Şafii'nin bu görüşüyle aşırı gaflette bulunduğunu, tartışmada çok ileri gittiğini, oysa Arapça bilenlerce bu ifadeden anlaşılmanın gâyet açık olduğunu, bu iddiasıyla Hz. Peygamberi dili bilmemekle suçlamış olduğunu, oysa O'nun Arapların en fasih ve beşerin en âlimi olduğunu dile getirmektedir.⁶⁶

62 Bakara 2. 144.

63 Bkz. *Te'vilât*, 1/259.

64 Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1986, XX, 139; Kâsânî, VI, 40.

65 Bakara 2. 228.

66 *Te'vilât*, 2/62.

